

A REGÉNYÍRÓ JÓKAI ÉS OLVASÓI

A meghökkentő idézet elsősorban Babits miatt az. Sokszor szólt Jókairól, s nem ez volt sosem gondolatainak végkicsengése. Mégis, megragadott valamit, ami Jókaira oly jellemző. Ezt a „valamit” kíséreljük megközelíteni, körüljárni, föltárni.

Jókai életműve hatalmas: *A zsidó fiú* (1843) drámájától a *Börtön virága* (1904) regényéig ível, s akkor még nem vettük figyelembe sem zsenéit, sem posztumusz közléseit. Két emberöltő termése, amely elsősorban korának íródott, de ma is a legtöbbet forgatott, olvasott, legnagyobb hatású életművek egyike. Jókai és olvasói, az olvasók és az olvasók Jókaija korba ágyazottan érthető, közelíthető meg. Mi jellemzi ezt a hatvanegyházy esztendő? Ha címszavakat keresnénk: lassú kapitalizálódás és e folyamattudatos irányításának kísérlete reformok útján; győzedelmeskedő polgári forradalom nemesi vezetéssel, paraszttömegekkel, felemás végkifejlettel; elbukott szabadságharc — burkában egy híres erdélyi és egy dicsőséges tavaszi hadjárat; a függetlenség és minimális autonómia elvesztésének ténye, árnya, fenyegetése; 1867., 1875. kompromisszumai és válságai; kényes erőegyensúly, amely egyrészt elfedi a szabadversenyos kapitalizmus imperializmusba fejlődését, másrészt megteremti a „boldog békeidők” legendáit.

Az olvasók világa megváltozott, térben és időben kitágult. S nemcsak világuk változott, de az a világrend is, amelyben felnőttek. A társadalmi fejlődés folyama hol annyira kiszélesedett és lelassult, hogy alig volt érezhető sodrásának iránya, hol összeszűkülve zúgók, sellők és vízések kényszerítették kizárásos döntésekre a benne úszót. A helyzetfelismerést, -felmérést, sőt a döntést is segíthetik a művészek, a gondolkodók. Munkásságukban törekednek e változás megvalósítására, visszatükrözésére. Értelmezésekor szövevényes sokoldalúsággal ragaszkodnak egy nemesi-polgári liberalista „célrendszerhez”, amely csak kidolgozatlanságában és taktikájában következetes. Ugyanez az állandóságigény jelentkezik egy olyan múlt felvállalásában, amelynek beállított eseményei, megvilágított folyamatszakaszai megelőző lépcsőfokok lehetnek az ideák magaslatának. E törekvések során belekényszerülnek a csapdákkal és sülyesztőkkel teli politika ingoványos dzsungelébe, s e jellegzetesen kelet-európai körülmények között híveikre, olvasóikra támaszkodva többé-kevésbé megállják a helyüket.

A műalkotások hozzáférhetősége, hatásaikban rejlő lehetősége a befolyásolásban a szépirodalomnak juttatja a főszerepet. Az irodalom a népszerűsítésben kezdetben a színházra támaszkodik. A kezdő Jókai e felismerésnek is engedve írja meg Szerencsés Imre történetét, bár a 40-es évek közepére a színház ilyen feladatának egyre inkább a sajtó felel meg. Később, mikor a sajtócenzúra korlátozza lehetőségeit, Jókai újra a színházhoz fordul: ekkor írja nagy közönségsikereket arató drámáit (*Dalma* 1852., *Manlius Sinister* 1854., *Dózsa György* 1857., *A szigetvári vértanúk* 1860.). A negyvenes évek városaiban már a sajtóé a vezető szerep, diadalútjának

kezdetét Kossuth *Pesti Hírlapja* jelenti. A forradalom alatt kiterjeszti hatalmát a falura is, bár itt igazán ható erővé csak a 60-as évektől fog válni. A bukás és a kiegyezés között az irodalom a színház és a sajtó lehetőségeit egyaránt kihasználva szervezi az ellenállást. Hogy ez időnként mennyire összefonódhat, egy példa rá: az ötvenes években Jókai a *Déliab* munkatársa. Ez a lap a Nemzeti Színház kiadványa.

Az alkotókat egyetlen feladat nyugtázza le: a nemzeti identitás őrzése. Ennek teljesítése hosszú időre eltakarja a művészetek öntörvényű, belső fejlődésének útjait, lehetőségeit. 1867 után a sajtó nagyhatalommá válik. A hírszolgáltatás, a reklám mellett elsősorban a szórakoztatás a célja (előfizetők fogása), s a korábbi nevelőtani funkciója fokozatosan elsorvad, eltűnik. Olyan manipulatív hatalom lesz, amely uralkodik nemcsak a színházon, de az írókon is: áruvá változtatja az irodalmat, a kultúrát. Olvasótömeg jelenik meg, ennek előnyei és hátrányai egyaránt érvényesülnek. Szociológiai összetétele heterogén, érdeklődése azonban homogénabb. Ezek az olvasók sokféle indokkal magyarázhatóan érzékenyek egy „magas kultúrára”. Ezt a vélt magas kultúrát az uralkodó osztály és uralkodó nemzet érdekeit megérező, kifejező újságírók, írók fogalmazzák meg számukra.

Mindennek társadalmi-politikai vetülete érdekes kaleidoszkóp. Egyrészt a fölfelé törekvés, a fölemelkedés vágyait, elképzeléseit fogalmazza meg: karrier, magyar szupremácia, sovinizmus, antiszemitizmus, az osztályból, rétegből való kiemelkedés esélye, lehetősége, ennek elhitése. Másrészt illúziókat ébreszt és tart fent a „főnség”, az „elit” sajátos megteremtésével. Az uralkodó osztály köreinek rajza ez, az ő érdekeik tükröződnek a művek hőseiben, e hősök tetteiben és gondolataiban — utánzásra és hasonulásra késztetően. Ugyanakkor a kor társadalmi-politikai életének megfelelően a súlytalanság is jellemzi e műveket. A szórakoztatással, vagy ál-problémák megoldásával tereli el a figyelmet a válságokról. Az uralkodó ízlés kialakítói mindezt összmagyar keretekbe illesztik, és „nemzetietlen”, „hazafiatlan”, „nyugat-majmoló” címkéikkel szembefordítják az (átlag) olvasókat a haladó művészek alkotásaival.

Ez annál is könnyebb, mert a tömegek éretlensége nemcsak politikai, hanem esztétikai is. Jellemző az iskolázatlanság. Nem kívánok kitérni a népi iskolai oktatásban megbúvó, a középiskolai oktatásban hirdetett esztétikai követelmények bírálataira. Az esztétikai értékek felismerését még az értelmiség körében is nehezíti az elavult ismeretekre való támaszkodás. A kritika is csak azt mutatja: nincsenek általános, mindenki által elsajátítható és elsajátított esztétikai normarendszerek. Ezért söpörhet el mindent a ponyva, a lektűr, a közhelyeket hirdető és alkalmazó regény-áradat.

Ha az ideológiai, filozófiai háttért vizsgáljuk, akkor látjuk igazán e furcsa kor szegénységét. Állandó a hivatkozás a vallási alapelvekre, meggyőződésre, amely mindenütt legfeljebb csak takarója, elfedője az értékek válságának. A sokat hirdetett liberalizmus a szülőföldjén már korszerűtlen, meghaladott, mégis a sajátos magyar, nemesi, polgári érdekeknek megfelelően megkísérik életben tartani. A felvilágosodás eszméi csupán nyomaiban léteznek. Hegelt elvetik, Kantot pedig már nem ismerik. A pozitívizmus épp csak megérinti őket. A szociáldarvinizmusnak kevés híve van, annál többen figyelnek botrányossága miatt is a vulgáris materializmusra. Lassan tömeghisztériává fajulna az antiszemitizmusban jelentkező fajelmélet. Hogy is várhatnánk jelentős teljesítményt, mikor a legnagyobb igénnyel írt filozófiai mű, *A XIX. század uralkodó eszméi...* is csupán állambölcseleti, jogi-politikai szellemű, nehezen olvasható munka. Felboruló értékrendek, zavaros erkölcsi normák, elavult és kialakulatlan eszmerendszerek — ez jut a kapitalista átalakulás olvasóinak. A *mindennapi gondolkodás* uralma, amely a hasznosságon és a gyakorlatiasságon alapul. Folytonos-

ságérzetét, -igényét a megszépített múltban, a kirakathagyományokban találja fel. Jellemző a felszínesség, a sekélyesség, s egyfajta igény annak elhitétetésére, hogy a nemesi, fényes Magyarország híres jelszava: *Extra Hungariam non est vita...* immár „mindenki Magyarországa” legyen.

E szükségszerűen elnagyolt bevezetés érzékeltesse asszociációk keltésére, befogadására és beépítésére szánt szabad területeivel az a hatvanegynéhány esztendő, amelyről alább szó esik. A dolgozat írója megkísérelte a *Volksgeist* és a *Zeitgeist* reflektorfényébe állítani az életművet, habár konkrét adatai nincsenek sem az irodalomszociológia, sem az olvasáspszichológia területéről (a Jókai-kutatás eddig még nem jutott el). Jókai olvasói után térjünk rá az olvasók Jókaijára.

Jókai Mór korának embere, politikusa, írója. Nem szakad el korától még fantasztikus műveiben sem (*A jövő század regénye*, *Egészen az északi pólusig...*, *Ahol a pénz nem Isten*). Igényes múltidézése is korára vonatkoznak (*Szeretve mind a vérpadig*, *A lócsei fehér asszony*, *Minden poklokon keresztül*). Közönségének ír, belőlük él, élete az első igazi példa arra, hogy magyar író írásaiból jól élhet. Egyike azoknak, akik megteremtik, felnevelik az olvasótömeget. „Eddig sosem tapasztalt bensőséges viszony alakul ki közönség és regényhősök között; az olvasó az adott műbe zárt létüknél tágabb léte kölcsönöz nekik, olyan helyzetbe képzei őket, amelyeknek semmi közük a műhöz, és minduntalan kapcsolatba hozza őket saját életével, saját problémáival és céljaival, saját reményeivel és csalódásaival. Érdeklődése a szereplők iránt teljességgel személyes érdeklődéssé válik, végül már csakis önnön énjén át képes látni őket” — fogalmazza meg Hauser Arnold Richardson és olvasói viszonyát boncolgatva. A fentiek Jókai esetében is érvényesek. Amennyire igaz, hogy Jókai olvasóit igyekszik nevelni, emelni, csiszolni, annyira igaz az is, hogy kénytelen az igényekre és követelményekre is ügyelni. Megalkuvásait nemcsak a cenzúra (*Politikai divatok*) vagy a lojalitás (*Koronás gyerekek*) eredményezi, hanem az ezerfejű cézárnak is tetszeni akar.

Jókai, mint kortársai, fölismeri kora feladatát, tolla politikai eszköz is. Maga meggyőződéses politikus (még ha meggyőződéseit elég sűrűn változtatja is), írásaiban domináns szerepe van az agitációnak. Életműve e tekintetben is szakaszolható.

Az első szakasz az indulástól az 1870-es évek elejéig, közpéig terjed, s olyan kiemelkedő művek zárják, mint *Az arany ember* (1872. *A Hon*), *És mégis mozog a föld* (1872. Pest, Athenaeum). *A jövő század regénye* (1872. Pest, Athenaeum). Az e szakaszban keletkezett művek eszmevilágára legjellemzőbbek Jókai szavai: „*Az irodalom hivatása az igazság eszméit terjeszteni*. S midőn a szárazon elmondott igazság kiáltó szó marad a pusztában; midőn a meztelen igazsággal társalogni oly kevesen szeretnek: *az irodalom hivatása az igazság eszméinek tetsző alakot adni*, hogy a szív élveit, a fő meggyőződése sarkpontját találja föl bennök... — Őrt állani az emberiség örök jogai felett; napfényre hozni mindent, a mi szép, üdvös és igaz; méltányolni az erény törekvéseit; biztatni, emelni a fejlődő igaz tehetséget; ostorozni a tévelygést, a ferdeségeket; oltani minden szívbe a becsület szerelmét, az alacsony-ság utálatát; érzelemfoghatóvá tenni a lelkeket; fölrázni az alvóerőt gyáva tespedéseiből; fogyasztani a szűkkeblűség birodalmát, s mi legfőbb: tudni *szólani és tenni* a jó ügyért, ha úgy kívánatik; tudni *hallgatni és tőrni* érte, ha arra lesz szükség: — ez a hivatása az irodalomnak, nekünk pedig kötelességünk.” (*Életképek* 1847. június 5.)

Jókai irányít és vezet, pontosan felismeri és megfogalmazza a közép- és kisbirtokosi, valamint a hivatalnoki, polgári, kispolgári réteg érdekeit, akarátát, sőt formálására is kész, képes. Mindez szemképráztató indulást eredményez. 18 éves és Bajza, Vörösmarty dicséri pályaműdrámáját; 20 évesen országos hírt szerez elbeszéléseivel;

21 éves, mikor megjelenik közönségsikernek számító, nem is olyan rossz regénye; 22 éves korában az egyik rangos országos irodalmi lap szerkesztője. Ekkor sajátítja el a naprakész tudományát, ekkor perzseli meg a politika tüze. Gondolatrendszere ha nem is letisztult, de minden új befogadására kész. Politikai nézeteivel jobbra a publicisztikában találkozhatunk, a szabadságharc bukásáig a szépirodalom művelésére alig jut ideje. Nem kívánok szólni e három év történetéről. Nézetváltozásai hűen tükrözik egyes rétegek gondolkodását a forradalomról, a kommunizmusról, a respublikáról és a monarchiáról, a függetlenségről és a megegyezésről, stb.

Igazán jelentőssé *Sajó*ként válik, a dokumentális hűséggel és romantikus vonásokkal rajzolt *Csataképek*... írójaként. Kibontakozó publicisztikája mellett török és erdélyi tárgyú regényeiben szól arról, amiről nem beszélhet másutt. Színnyei Ferenc munkái ezernyi adattal bizonyítják, hogyan szorítja összes versenytársát háttérbe korának egyetlen kiemelkedő, koncepciózus és népszerű írójává válva. Az *Egy magyar nábob* sikere készteti arra, hogy azt a múltat tárja-teremtse olvasói elé, amelynek visszafordíthatatlansága ugyan nyilvánvaló, de amelynek mégis ezernyi szállal kell kötődnie korához. Ha regényeit vesszük szemügyre, akkor csak négy olyat találunk (*Óceánia, A csigák regénye, A véres kenyér, Föld felett, víz alatt*), amely nem az előző két emberöltő magyar eseményeivel foglalkozik. A többi tizenhat regényből hatnak cselekménye játszódik 1848/49 előtt, őt átfogja koráig a történelmet, négy 1849 után történik, egy pedig a jövőbe vetíti Jókainak korára vonatkozó nézeteit, elképzeléseit. Igazi irányregényeknek mégsem nevezhetők, Németh G. Béla műfaji besorolásai és vizsgálatai mutatják meg valódi helyüket. Az utószavakból, előszavakból, a narratori megjegyzésekből azonban kiderül a cél: a társadalomrajz egyfajta vágya. Olyannak mutatni fel a múlt társadalmát, amely képes erőt adni a jelennek, amely segíthet célt jelölni a jövő harcainak.

Az író-politikus érzékeny szeizmográfként követi kora eseményeit, többnyire akkora időeltolódással, amely lehetővé teszi a bírálat mellett a megbocsátó, humorisztikus ábrázolást is. Néhány példa: *Kárpáthy Zoltán* (1854.) — az 1830—40-es évek fordulója, a 40-es évek eleje, közepe; *A régi jó táblabírák* (1856.) — 1846; *Szerelem bolondjai* (1869.) — 1860-as évek közepe; *A kőszívű ember fiai* (1869.) — 1840—50-es évek. Van, mikor majdnem napi aktualitású: *Az új földesúr* (1862.) — 1861-ig terjed. A hetvenes években kezd eltávolodni ettől a „napi frissességtől”, igazából már csak egyetlen ilyen műve születik: az *Utazás egy sírdomb körül* (1886/87) című. E műveivel olvasói figyelmét a közelmúltra irányítja, s követésre méltó, követhető példákat kíván eléjük állítani.

A következő szakasz a 70-es évek közepétől, végétől a 90-es évek elejéig, közepéig jelölhető. Írónk-politikusunk életében jelentős változások történnek: ellenzékiből kormánypárti, a forradalmi múltú, republikánus érzelmű liberálisból hiperlojális honatya lesz. Mintha megérezné kortársnemzedékű olvasói fogyását, megpróbál együtt haladni, s együtt akar haladni a megújuló közönséggel. Az *Egy az Isten, a Névtelen vár, az Akik kétszer halnak meg* vagy *A lélekidomár* történelemképe, történelemszemlélete egyaránt tükrözi a felülvizsgálatot és a behódolást a sekélyes ízlés és az uralkodó nézetek előtt. Már korábban is voltak ilyen kisiklásai. Például *A kőszívű ember fiai* regényében az ellenforradalmi, reakciós erők egy csoportjának fő mozgatója a Plankenhorst-örökség. De e tévedés a szabadságharc eposzi méretének legfőbb groteszk nézőpontot adott, nem kérdőjelezte meg azt. Mit kezdjünk azonban a pacifista szombatisták Torockójával, mit egy olasz—osztrák arisztokrata akar szétzúzni? Vagy egy becsületes, derék szolgabíró nemzetközi nyomozásával és hazai bűnüldöző tevékenységével? Vagy a „lélekidomár” céltalan kriminológiai és pszichológiai sikereivel? A nemesi inszurrekció és egy bourbonista ellenforradalmár aulikus-

ságának és lojalitásának piedesztálra helyezésével? A haladó szellemű társadalomrajz, a politikai-társadalmi bíráló és az esetleges célkitűzés háttérbe szorul. Ez időben megjelent regényei és kisregényei közül kettő önéletrajzi jellegű, tizenöt valamilyen módon kapcsolatba hozható korábban hirdetett társadalomformáló igényeivel. A többség azonban, huszonhat mű, kalandregény vagy lektűr. Ebből a csoportból talán csak az árulást vizsgáló *Szeretve mind a vérpadig* és *A lőcsei fehér asszony*, a kedvesen kalandos és mulattató *Egy hírhedett kalandor* és *A háromkirályok csillaga*, valamint a *Sárga rózsza* emelhető ki. A sokszoros kitörési kísérlet sikertelen marad. Ahogy Arany János epikus költőnké merevedik, úgy ragad meg Jókain a lebilincselő mesélő címkéje. Lassan kikopik a politikából is. Az ötvenéves írói jubileum, Kossuth temetése, az Interparlamentális Unió brüsszeli kongresszusa — e beszédek a politikus utolsó nyilvános sikerei. Aztán a karcagi bukás és a főrendiházi tagság.

A harmadik szakasz az utolsó tíz esztendőöt öleli magába. Deziillúziója, a magány, a kiközösítés veszélye nyomja rá bélyegét. Az író magára marad, s hogy élő kövületté ne váljon — erejét megfeszítve dolgozik. Megkísérli a jelent úgy ábrázolni, amilyen valójában lehet. Ez vezérli *A Kráo* és a *Tégy jót!* írásakor. A társadalmi kérdések megoldása ezek szerint vagy az elzárkózás, vagy az öngyilkosság. Megpróbálkozik — történelmi köntösbe öltöztetve — ennek okainak fölmutatásával: *Eget vívó asszony-szív*, *A mi lengyelünk*, *Börtön virága*, *Sírkőalbum* — több-kevesebb sikerrel. Legnagyobb indulattal és leginkább megtervezetten utolsó, igazi utópiájában, az *Ahol a pénz nem Isten* című művében. A menekülés, az elvágyódás mindent feloldó álmai valósulnak meg *A barátfalvi lévita* völgy-szigetének idilljében és az *Óreg ember nem vén ember* képzelgéseiben. Még Katángy Menyhért jovialis rokona is előkerül a *De kár megvénülni* mesélőjében. A magát kitaszítottnak érző Jókai talán még sosem volt ilyen érett gondolkodású politikus. Pacifizmuson és humanizmuson alapul internacionalizmusa, nacionalizmusa patriotizmussá emelkedik, és mentes a sovizmustól, az antiszemizmustól kinyilvánított politikai nézeteiben és magánéletében egyaránt. Persze, mindez magányát is magyarázza: olvasóinak, kritikussai többségének épp ez nem tetszik. Ekkor kezdődik meg süllyedése — süllyesztése a „felnőtt” irodalomból az ifjúsági irodalomba.

Az ifjúság körében ugyanazért válhatott népszerűvé, mint kora olvasói előtt: a közvetített értékek „örök emberi értékek” voltak (inkább, mint esztétikaiak), s mindezt élményszerűen volt képes átadni. Az esztétika oldaláról a támadások megalapozottak voltak, felmentést ma sem tudunk, nem is akarunk adni. Legfeljebb árnyaltan közelíthetjük meg hiányosságait, adhatunk átfogó igényű magyarázatot Németh G. Béla útján járva (*Életképforma és regény*, Irodalomtörténet 1975.). Az értékeknél maradvány tény, hogy olvasóinak többsége nem volt képes a valóság értékelésére — ahogy az író se mindig —, sőt gyakran még a valóság értelmezésére sem. Ebből következik, hogy az olvasás során csak a jelentéseményig, vagy gyakran csak a pusztán cselekmény- s jellemstruktúra felismeréséig jutottak el.

Jókai esztétikai megközelítése többnyire romantikusságán alapul. Számos kutató, számtalan tanulmány megállapításai foglalkoznak a következő szavakba, modatokba: Jókainál érvényesülnek a kelet-európai romantika korlátai, nem képes eljutni a visszatükrözés realista módszeréhez, legfeljebb a háttérreljában realiztikus. Köztudott sajátos felfogása is arról, hogy hol van az ő helye kora stílusirányzataiban (lásd *Utazás egy sírdomb körül* NK XCV. 193—195. pp.). S az is, hogyan és hányszor kacérokodott, próbálkozott annyi stílusiránnyal, műnemmél és műfajjal — mégsem tudott olyan Jókaivá lenni, aki nem jókais.

Mégse tagadjunk meg tőle mindent, Bori Imrével értek egyet: „...legjellemzőbb felismerése, hogy a magyar nemesi világot társadalmi alakulatként lehet látni és

ábrázolni... Nemesi hősei akár típusok is lehetnek, s nem véletlen, hogy Jókai a tipizálás klasszikus eszközeivel dolgozhat őket teremtve. Polgárai ellenben heroikus magánosok, akik mintegy a maguk erejéből teremtenek külön világokat — kivonva a még erősen feudális „világrend” törvényei alól. Ha viszont kilépnek „polgári” művöltük bűvköréből, eszményi nemesekké válnak; olyan erényeket mutatnak, amelyek nemesi hőseit általában már nem ékesítik.” (*Varázslók és mákvirágok* Szabadka, 1979. 13. p.) S ha „a költő feladata, hogy az elveszett, közös, egységes nemzeti tudatot-érületet-jellemet korszerű szinten kialakítsa, fölélessze, erősítse. Ezzel szolgálja a társadalom — amely szükségszerűen nemzeti társadalom — önmagától való elidegenedésének megszüntetését” (Németh G. Béla *Türelmetlen és késlekedő félszázad* Budapest, 1971. 86. p.), akkor az egész életmű, a pálya vajon nem mutatja-e e feladatnak való megfelelés vágyát, kísérletét?

Jókai vilásképe nem összefüggő eszmerendszer. „Filozófiája” sajátos kavalkádja az egymást is ütő, semlegesítő nézeteknek. Kálvinista alapú kereszténység panteizmusmal és némi mechanikus s vulgáris materializmussal keverve, meghintve a felvilágosodás átszívargott naiv racionalizmusával és a keleti vallásokkal rokon Gondviselés-és Fátumhittel. Ezer hőse más-más alakban ezen eszmék megtestesülése, s ő maga a zavart tetéző ezeregyedik.

Sokkal egyértelműbb a világról alkotott képe. Liberalizmusa alapjáról — amelyben jelen vannak a plebejus demokratizmus, a korai szocialista tanok és a keresztény világrend nyomai — bírálja a magyar feudális társadalmat, sőt kora kapitalizmusát is. Jókai kapitalizmusképéről még csak rész munkák születtek. Pedig az „igazi, jó” kapitalizmus körvonalazása, igénye az egész életműből kitapintható. Néhány példát csak! A *Kárpáthy Zoltánban* Zoltán elképzelései, a *Felfordult világ* Fehér Gyulájának tettei, a *Fekete gyémántok* Bondavölgye és Delejországa, az *És mégis mozog a föld* Tóth Mátéja, *A jövő század regénye* Otthon állama, az *Egy az Isten* Toroczkója, *A mi lengyelünk* Negrotinja, s végül az *Ahol a pénz nem Isten* elképzelései. Ma sem tudjuk megnyugtatóan, honnan erednek Jókainak az „igazi” kapitalizmusról vallott nézetei. Kevés írónk harcolt ily állhatatosan a pénz hatalma ellen. Elvértve találni olyan Jókai-regényt, amelyben nem esik szó pénzről, vagyonról, gazdagságról: a pénz, az arany mítikus hatalmáról. A pénz kapitalizmusával szemben nemcsak a *munka* kapitalizmusát szegezte szembe, hanem a hősei és saját élete által sugallt, gyakorolt etikai normát, morális példákat is. Az erkölcsi eszményt csak anekdotával viseli el a mai ember — e tekintetben lehetne Balzac-tanítvány. „Olyan fikciót vetít elének, amely képekben és történetekben megelevenített gondolat. A legtöbb esetben morális tétel, intés...” fedezi fel Mezei József (in *Az élő Jókai* Budapest, 1981. 20. p.). Ez a nevelhetőségbe vetett hite, az eszményekhez való hasonulás és hasonlíthatóság eszméje olyan öröksége, amely nemcsak életművére, de életére is jellemző.

Mi hát az életmű tanítása? Miben rejtőzik Jókai varázsának titka, annak a varáznak, amely lenyűgözi, hatása alá vonja az olvasókat? Móricz Zsigmond szavai homályt oszlatóak: „Jókai ... zengő és nagy lélekkel sugárzott szét ... Valami csodálatos, valami életérzés volt ez: optimizmus az étellel szemben, igenlése mindennek, ami jó és erőadó...” (*Jókai*). Ez az „életérzés” a *világ harmóniáján* alapul. S az ember ennek megértésére törekszik, ebben a megértett világrendben keresi a helyét, ebbe a harmóniába akar beleolvadni. Életérzés és világérzés — ezek az életmű kulcsszavai. Jókai az elmúlt világok megértését segíti, megértését a *kor* emberének, eszményeinek (ezt a regények alakjai és hősei közvetítik), s megértését *kora* embereinek, az olvasóknak. Azoknak az olvasóknak, akik a történelmi kiszolgáltatottságukról többnyire mit sem sejtve éltek hétköznapjaik életét, építették világukat, jelölték ki és járták végig a társadalmi fejlődés útjait. S aki képes megérteni, megérezni a múltat,

annak nemcsak visszafelé nyílik meg az idő és a tér, hanem előrefelé is. Jókai életműve örök emberi értékeket hordoz, ma is fölmutatható és fölmutatandó eszményeket; írásaiból mindezek megvalósulásának és megvalósíthatóságának optimizmusa sugárzik, „világot késő századokra vet.”

Jókai olvasottsága, népszerűsége ma sem csökken. Mivel magyarázható még ez a tömeges lelkesedés, amely legutoljára egy országos televíziós vetélkedőben tetőzött? Talán a küzdés fölmagasztalása, s a győzelem ígérete is része annak az optimista sugárzásnak, amely műveiből árad. Amikor országépítésről van szó, Jókainak renszánza van, és az is lesz. Mert nincs más, aki olyan hatalmasnak, eposzi méretűnek képes megmutatni a megvívott és megvívandó harcot, sem olyan, aki olyan könnyedén képes győzelemre vinni azokat, akik vele, szavára elindulnak. Múlt, jövő, jelen egybe mosódik, nem riasztanak az idegen kifejezésekkel tűzdelt, időnként nehézkes körmondatok, az átlátszó motivációk, az időt rabló terjengős kalandok és leírások, s minden olvasója előtt föltárul a mottó igazsága: „Jókait olvasni: a repülés érzése.”

Károly Árpás

DER ROMANAUTOR JÓKAI UND SEINE LESER

Im ersten Teil des Aufsatzes versucht der Autor einen historischen Abriß des Lebenswerkes von Mór Jókai zu geben, und zwar aus dem Aspekt des Lesers, der Literatur und der Kultur. Dabei erarbeitet er eine neue Periodisierung, so daß die Verknüpfung der politischen und literarischen Rolle des Romanautors möglich wird. Die erste Lebensperiode zählt von den Anfängen bis in die beginnenden siebziger Jahre (oder: bis Mitte der siebziger Jahre).

Für sie sind sein Bemühen, aktuell zu sein, das Lesepublikum zu beeinflussen (zu leiten) und sich dem Tendenzroman, wie auch dem gesellschaftlichen Tableau zu nähern, kennzeichnend. Die zweite Durch den Wechsel seines politischen Standpunkts verliert er seine frühere Führungsrolle beim Publikum. In diesem Abschnitt entstehen die meisten Werke, in denen er sich nach dem Publikums geschmack richtet. Der Autor scheint Gefangener seiner eigenen Erfolge geworden zu sein. Die letzten 10 Jahre seines Lebens sind die dritte Epoche in seinem Schaffen. In seinen Romanen bemüht er sich entweder um ein Aufdecken der Gründe seiner Desillusion oder sie verraten seine Flucht in die Idylle oder in die Utopie. Die Welt des Romanautors Mór Jókai wird von einem, aus unterschiedlichster Philosophie und Religion verwobenen moralischen Ideal beherrscht, das auf dem Grund eines kaum systematisierten Weltverständnisses entstanden, den Lesern seiner beinahe trivialen Zeit faßbar und verständlich, ja beinahe evident gewesen ist, und das in seinen Werken als Harmonie von Lebensgefühl und Weltempfinden erscheint. So und damit verhilft er neben der Vermittlung ewiger menschlicher Werte zu einem Verständnis seiner Zeit und deren Menschen. Dieses Ideal ist der positive Inhalt seiner Werke, das in jeder Epoche des gesellschaftlichen Aufbaus eine Renaissance garantiert.